

ศึกษาวิเคราะห์พุทธตรรกวิทยากับการพิจารณาความตาย
ANALYTICAL STUDY OF BUDDHIST LOGIC AND THE CONSIDERATION OF
DEATH.

พระธีรพล ณฐิติโก (บัวทอง)

PhraTerapon Nutthiko

พัชริน จินดาปทีป

Patcharin Jindapateep

จารุวรรณ ธรรมโม

Jaruan Thammo

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: benedit8263@gmail.com, pbunsawad@gmail.com, sujintham152@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 15 ตุลาคม 2568

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 7 พฤศจิกายน 2568

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 19 พฤศจิกายน 2568

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธตรรกวิทยากับการพิจารณาความตาย พบว่า ในทางพุทธศาสนาได้ให้ความหมายกับ “ความตาย” หรือ “มรณะ” เอาไว้ว่าเป็นสังขารและเป็นส่วนหนึ่งของ “ไตรลักษณ์” เพราะเป็นปรากฏการณ์ปกติของชีวิตที่ทุกคนต้องเผชิญและหลีกเลี่ยงไม่ได้ รวมถึงความเศร้าโศกจากการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก พุทธตรรกวิทยาไม่ใช่ตรรกศาสตร์เพื่อการโต้แย้งหรือการอนุมานผลลัพธ์จากสมมติฐาน แต่เป็นตรรกะเชิงประจักษ์ที่ใช้สำหรับการดับทุกข์ ด้วยการเชื่อมโยงเหตุปัจจัยของชีวิตเข้ากับความจริงอันสูงสุด โดยอาศัยหลักการที่ว่าไม่ต้องเก่งตรรกะ แต่ต้องเป็นผู้แม่นยำในเหตุและผลที่เคยปรากฏมาแล้ว และเปลี่ยนตรรกะจากการคาดเดาเป็นการจดจำ “สังขาร” เมื่อพิจารณาดีๆ จะพบว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาและมโนทัศน์ที่ตั้งอยู่บนความเข้าใจในแง่ที่ว่า “ภาษา” คือมโนทัศน์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสื่อสารถึงสิ่งต่างๆ เป็นเพียงเครื่องมือชั่วคราวไม่ใช่ความจริงขั้นสูงสุด พุทธตรรกวิทยาใช้ความจริงเรื่องของ “ความตาย” เป็นจุดเชื่อมโยงที่สำคัญในการยกระดับปัญญาไปสู่การเข้าถึงความหลุดพ้นจากวัฏสงสารจากการพิสูจน์ และให้เหตุผลผ่านเรื่องราวใน “ทุกขลักษณะ” ที่ทำหน้าที่เป็นเหมือนเครื่องมือในการรับรองความจริงเชิงประจักษ์ที่เป็นปรากฏการณ์ความจริงของชีวิต การพิจารณาความตายตามแนวทางนี้ จึงเป็นการยกระดับการรับรู้จากแค่ความรู้สึก “เพทนาการ” ไปสู่ความจงใจหรือความตั้งใจ “เจตนา” ทำให้การเผชิญกับความตายเปลี่ยนจากปฏิกิริยาทางอารมณ์ไปเป็นการใช้ “สติปัญญา” เข้ามาแทนที่ “ความรู้สึก” ในการเผชิญหน้ากับความตาย

คำสำคัญ : พุทธตรรกวิทยา, พิจารณา, ความตาย

Abstract

The objective of this academic article is to study and analyze Buddhist Logic (or Buddhist Logico-Epistemology) in relation to the contemplation of death. The study found that in Buddhism, "death" or "marana" is defined as a fundamental truth (saccadhamma) and a component of the Three Characteristics (Tilakkhaṇa): impermanence (anicca), suffering (dukkha), and non-self (anattā). This is because death is a normal, unavoidable phenomenon that every life must face, including the sorrow of separation from loved ones. Buddhist Logic is not a formal system of logic for debate or for inferring conclusions from hypotheses. Rather, it is an empirical logic used for the cessation of suffering (dukkha). It achieves this by linking the causes and conditions of life to the ultimate truth. This approach operates on the principle that one does not need to be skilled in formal logic but must be precise and clear about previously observed causes and effects. It transforms logic from a process of conjecture to the remembrance of the "Truth" (Saccadhamma). Upon careful consideration, it is evident that the Buddha employed language and concepts, such as the words "thing" or "truth", which are based on the understanding that language is a conceptual tool created by humans to communicate about various things. It is merely a temporary instrument, not the ultimate truth. Buddhist Logic uses the truth of "death" as a vital connecting point to elevate wisdom (paññā) toward achieving liberation from the cycle of existence (saṃsāra). This is accomplished through verification and reasoning via the narrative of the Characteristic of Suffering (Dukkha-lakkhaṇa), which serves as a tool to validate the empirical reality, or the observable truth of life. Therefore, the contemplation of death according to this approach involves elevating awareness from mere feeling (vedanā) to volition or intention (cetanā). This transition changes the confrontation with death from an emotional reaction to the application of wisdom and mindfulness (satipaṭṭhāna) in place of pure feeling when facing mortality.

Keywords: Buddhist logic, Contemplation, Death

บทนำ

ตรรกศาสตร์โดยทั่วไปมักมุ่งเน้นไปที่การใช้เหตุผลแบบอนุมาน เพื่อคาดคะเนหาความจริงที่ยังไม่เคยมีประสบการณ์ ซึ่งวิธีการดังกล่าวมีความเสี่ยงที่จะนำไปสู่ข้อสรุปที่ถูกต้อง หรืออาจจะผิดพลาดเป็นได้ ในทางตรงกันข้ามพุทธตรรกวิทยามีลักษณะแตกต่างและมีเป้าหมายที่เฉพาะเจาะจง โดยจัดวางลำดับความสำคัญของเหตุผลไว้รองจากการปฏิบัติ แนวคิดนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อที่ว่า การใช้เหตุผลเพื่ออธิบายความจริงของสังสารวัฏหรือโลกหน้าที่ยังไม่ปรากฏต่อประสาทสัมผัสโดยตรงนั้น เป็นเรื่องที่เชื่อถือไม่ได้และไม่มีประโยชน์ต่อการดับทุกข์ในปัจจุบัน ดังนั้น การกิจหลักของพุทธตรรกวิทยาจึงเปลี่ยนจากการค้นหาความจริงเชิงสมมติฐานไปสู่การเน้นการปฏิบัติที่ถือเป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้มนุษย์เข้าถึงความจริงด้วยตนเอง (วสิน อินทสระ, 2548) พุทธตรรกวิทยาจึงเป็นศาสตร์แห่งการปฏิบัติที่ต้องใช้เหตุผลเพื่อ

เชื่อมั่นมนุษย์ให้ลงมือทำสิ่งที่ถูกต้อง เพื่อพิสูจน์ความจริงสูงสุดของชีวิตด้วยตนเอง แต่ก็มีตรรกะบางชนิดที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงที่จะได้เถียงหรือออกความคิดเห็นเรียกว่า “อภัยาทปัญญา” ที่ได้อธิบายเอาไว้ใน “จูฬมัลลกยสูตร” (ม.ม. (ไทย) 13/126/137) ปัญหาเหล่านี้เมื่อจัดกลุ่มตามประเภทของปัญหาแล้วแบ่งได้ 4 กลุ่ม คือ 1) ปัญหาที่ว่าด้วยเรื่องของจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดของโลก โลกเที่ยงหรือไม่ โลกไม่เที่ยงหรือไม่ 2) ปัญหาที่ว่าด้วยเรื่องขอบเขตของโลกและอวกาศ โลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่ โลกไม่มีที่สิ้นสุดหรือไม่ 3) ปัญหาที่ว่าด้วยเรื่องของชีวะกับสรีระ ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกันหรือไม่ และ 4) ปัญหาที่ว่าด้วยเรื่องภาวะหลังการตายของตถาคต หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกหรือไม่ เมื่อวิเคราะห์เหตุผลเชิงตรรกะอย่างเป็นระบบแล้วจะพบว่า พุทธตรรกวิทยาบางชนิดมีไว้เพื่อทำลายมายาคติคือกิเลสและการมีตัวตน บทความนี้จึงอยากจะวิเคราะห์บทบาทของพุทธกับการพิจารณาความตายในมิติต่างๆ หรือการใช้เหตุผลเพื่อเข้าใจความตายที่ถือเป็นกุญแจสำคัญในการทำความเข้าใจในมิติเชิงปรัชญาที่อาจจะนำไปสู่ภาวะเหนือความตายที่พยายามมุ่งตอบคำถามหลักที่ว่า ความรู้ในพุทธตรรกวิทยากับการพิจารณาความตายจะนำไปสู่การก่อเกิดปัญญาญาณและความหลุดพ้นได้อย่างไร

ความตายคืออะไร

แนวคิดและความหมายของความตายในทางพุทธศาสนาได้ให้ความหมายกับ “ความตาย” หรือ “มรณะ” เอาไว้ว่าเป็นสังขธรรมและเป็นส่วนหนึ่งของ “ไตรลักษณ์” คือ “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” เพราะเป็นปรากฏการณ์ปกติของชีวิตที่ทุกคนต้องเผชิญและหลีกเลี่ยงไม่ได้ รวมถึงความเศร้าโศกจากการพลัดพรากจากสิ่งที่รักสิ่งเหล่านี้ตามพุทธตรรกวิทยาที่อธิบายว่า เกิดขึ้นและดำรงอยู่โดยอาศัยกันและกันเป็นวงจรที่ไม่มีจุดเริ่มต้นและจุดสิ้นสุดที่แน่นอน โดยเฉพาะในบริบทของการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ อธิบายผ่านองค์ประกอบ 12 ประการ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเหตุแห่ง “การเกิด” (ชาติ) และ “ความตาย” (มรณะ) เกิดขึ้นซ้ำๆ ตราบใดที่ยังไม่มีการทำลาย “เหตุ” ในทางพระพุทธศาสนาจึงสอนให้เตรียมพร้อมรับมือกับความตาย โดยถือว่าความตายเป็นเพียงอาการหรือปรากฏการณ์ที่เป็นธรรมดา จึงควรที่จะต้องปฏิบัติเพื่อบำงู “สุคติภูมิ” หรือภพภูมิที่ดีในชาติหลังความตาย โดยเน้นการสั่งสม “กรรมดี” และ “การเจริญสติ” ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ เพื่อให้จิตผ่องใสเป็นปัจจัยนำไปสู่สุคติภูมิสวรรค์หรือภพที่ดีกว่า (พระสิริปัญญาคุณ, 2562)

ความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. (2554) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ความตาย” ไว้ในหลายบริบท เช่น “การสิ้นใจ” “การสิ้นชีวิต” “การไม่เป็นอยู่ต่อไป” “การสิ้นสภาพของการมีชีวิต” เช่น สมองตาย “การเคลื่อนไหวไม่ได้” ตามบริบทของพจนานุกรมฉบับนี้ คำว่า “ตาย” เป็นคำที่ใช้กับคนและสัตว์อื่นทั่วไป ส่วนคำว่า “เสียชีวิต” ในพจนานุกรมยังระบุถึงคำอื่นๆ ที่มีความหมายที่เกี่ยวข้องกับความตาย แต่ใช้กับบุคคลหรือสถานภาพที่แตกต่างกันไปตามธรรมเนียม ได้แก่ “อายุขัย” “ปณนาศ” “ประลัย” และ “อันตกะ” เป็นต้น

ในเชิงปรัชญา “เฮราคลิตุส” (Heraclitus) เคยกล่าวไว้ในงานปรัชญาอันหนึ่งของเขาว่า “ชีวิตและความตาย การตื่นและการหลับ วัยเยาว์และชราภาพ คือสิ่งเดียวกัน เพียงภาวะเหล่านั้นแปรธาตุซึ่งกันและกัน” (Heraclitus, แปลโดย รัฐพล เพชรบติ, 2566) ใจความสำคัญอยู่ที่วรรคสุดท้ายที่เขากล่าวว่า “เพียงภาวะเหล่านั้น แปรธาตุซึ่งกันและกัน” คำว่า “แปรธาตุ” อาจตีความได้ว่าเป็นการเปลี่ยนสภาพจากสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่งอย่างสิ้นเชิง คล้ายกับการแปรโลหะธรรมดาให้เป็นทองคำในวิชาเล่นแร่แปรธาตุ แนวคิดนี้สะท้อนหลักปรัชญาของ “เฮราคลิตุส” ที่เชื่อในการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยความตายคือการเปลี่ยนสภาพจาก “ชีวิต” ไปสู่ภาวะอื่นที่ไม่ใช่การดับสูญที่ไร้ความหมาย

ในแง่ของกฎหมายไทยให้ความหมายกับ “ความตาย” วิเคราะห์ผ่านประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ตามมาตรา 15 ที่วางหลักเอาไว้ว่า “สภาพบุคคลย่อมเริ่มแต่เมื่อคลอดแล้วอยู่รอดเป็นทารกและสิ้นสุดลงเมื่อตาย” (พิชัย นิลทองคำ, 2567) แม้กฎหมายไม่ได้ให้คำนิยามของการตายทางชีววิทยาโดยตรง แต่ในมาตรานี้ได้ยอมรับการตายตามธรรมชาติที่เข้าใจกันโดยทั่วไปตามกฎหมายว่า “ตาย” หมายถึงการสิ้นสุดของสภาพบุคคล และเป็นเหตุทำให้สิทธิและหน้าที่สิ้นสุดลง ในเรื่องนี้เวลาต่อมาทางการแพทย์ให้คำจำกัดความของการตายทางธรรมชาติที่แท้จริงเอาไว้ว่า การที่ระบบสำคัญภายในร่างกายหยุดทำงานอย่างถาวร เช่น “หัวใจหยุดเต้น” แต่ในปัจจุบันความตายยังหมายรวมถึง “ภาวะสมองตาย” ที่ได้รับการยอมรับในทางปฏิบัติและการแพทย์ของไทย ในกรณีสมองตายนั้นได้มีขึ้นโดย “แพทยสภา” ได้ออกประกาศเรื่องของเกณฑ์การวินิจฉัยสมองตายเอาไว้ (อวิการ์ตน์ นิยมไทย, กรกฎาคม-สิงหาคม 2556) ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องกับการยอมรับสำหรับการปลูกถ่ายอวัยวะ และเกณฑ์การวินิจฉัยเรื่องสมองตายนี้นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา

พุทธตรรกะแห่งการมีชีวิต

พุทธตรรกวิทยาไม่ใช่ตรรกศาสตร์เพื่อการโต้แย้ง หรือการอนุมานผลลัพธ์จากสมมติฐาน แต่เป็นตรรกะเชิงประจักษ์ที่ใช้สำหรับการดับทุกข์ที่ถือเป็นจุดสูงสุดในทางพุทธศาสนา ด้วยการเชื่อมโยงเหตุปัจจัยของชีวิตเข้ากับความจริงอันสูงสุด โดยอาศัยหลักการที่ว่าไม่ต้องเก่งตรรกะ แต่ต้องเป็นผู้แม่นยำในเหตุและผลที่เคยปรากฏมาแล้ว และเปลี่ยนตรรกะจากการคาดเดาเป็นการจดจำ “สัจธรรม” แตกต่างจากตรรกะแบบโลกวิสัยที่ยึดมั่นไปที่การคิดถึงผลของความจริง หรือการคาดการณ์อนาคตตามความปรารถนา ซึ่งนำไปสู่ความกังวลและความยึดมั่น (สมักร บุราวาส, 2554) แต่พุทธตรรกวิทยานี้จะเปลี่ยนจุดสนใจไปที่การจดจำกฎแห่งกรรมและไตรลักษณ์ คือการต่อยอดความรู้ที่ได้จากการศึกษา “สุตมยปัญญา” และการปฏิบัติ “ภาวนามยปัญญา” โดยการวิเคราะห์ว่า “เหตุ” คือการเกิดและการปรุงแต่งของชั้น 5 ย่อมนำมาซึ่ง “ผล” คือความไม่เที่ยง (อนิจจัง) และความทุกข์ (ทุกขัง) ไม่ต้องเสียเวลาคิดว่าตายแล้วจะไปไหน หรือจะเกิดเป็นอะไร แต่ให้ใช้พลังงานทั้งหมดไปกับการจำให้แม่นยำ เพราะมีเหตุคือการเกิดเป็นปัจจัย จึงมีผลคือความตายตามมาอย่างแน่นอน ดังนั้น พุทธตรรกะแห่งการมีชีวิตจึงไม่ได้มุ่งเน้นที่ยืนยันความเชื่อว่าเป็นจริง แต่เน้นที่ใช้เหตุผลเพื่อเข้าถึงความมีอยู่จริงตามธรรมชาติของชีวิตและโลก โดยเฉพาะการไม่ยึดติดกับ “มโนทัศน์” และ “ภาษาที่ใช้สื่อสาร” เมื่อพิจารณาดีๆ จะพบว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาและมโนทัศน์ เช่น คำว่า “สิ่ง” หรือ “สัจจะ” ที่ตั้งอยู่บนความเข้าใจในแง่ที่ว่า “ภาษา” คือมโนทัศน์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อสื่อสารถึงสิ่งต่างๆ เป็นเพียงเครื่องมือชั่วคราวไม่ใช่ความจริงขั้นสูงสุด และด้วยความเข้าใจในลักษณะนี้ก็จะทำให้การยึดติดในมโนทัศน์ หรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเกือบทุกสิ่งเป็นทุกข์ เพราะการยึดถือว่า “สิ่งนั้นจริง” จะนำไปสู่การสร้าง “ตัวตน” และ “ความยึดมั่น” ที่เป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ ดังนั้น พุทธตรรกวิทยาจึงเริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามต่อความเชื่อพื้นฐานของมนุษย์ต่อคำนิยามที่เราใช้เรียกสิ่งต่างๆ ว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นเช่นนั้นเป็นอย่างไร แต่ในแง่ของพุทธตรรกวิทยาเสนอว่า การมีชีวิตเป็นเหมือนการตรวจสอบความเชื่อของตนเองว่าสอดคล้องกับกฎธรรมชาติหรือไม่ ด้วยเกณฑ์ในการตัดสินว่า “สิ่งนั้นยังมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งหรือไม่” และตราบใดที่สภาพธรรมยังคงเป็น “สังขาร” คือสิ่งที่ถูกปรุงแต่งหรือมีปัจจัยสร้างขึ้น สภาวะนั้นย่อมต้องอยู่ภายใต้กฎของ “ทุกขัง” คือความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และ “อนัตตา” คือความไม่ใช่ตัวตนที่แท้จริงหรือว่างเปล่าจากความเป็นเจ้าของ ความจริงในตรรกวิทยาเชิงพุทธเหล่านี้ถือเป็นสิ่งสากลที่เนื่องด้วยเหตุปัจจัย (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2556) ดังนั้น การใช้เหตุผลที่เฉียบคมเพื่อก้าวข้ามความเชื่อและมโนทัศน์ เพื่อมุ่งเข้าสู่ความมีอยู่จริง

ของปรากฏการณ์ที่เป็น “อนัตตา” จากการดำเนินชีวิตภายใต้พุทธตรรกวิทยากับการพิจารณาความตายนี้จะสามารถเข้าถึงอภิปรัชญาได้อย่างแท้จริง

จุดเชื่อมโยงกับความตายกับการหลุดพ้น

พุทธตรรกวิทยาใช้ความจริงเรื่องของ “ความตาย” เป็นจุดเชื่อมโยงที่สำคัญในการยกระดับปัญหา ในการมองเห็นความทุกข์ที่ทนได้ยากจากความพลัดพรากหรือความตาย ไปสู่การเข้าถึงความหลุดพ้นจากวัฏสงสารจากการพิสูจน์ และให้เหตุผลผ่านเรื่องราวใน “ทุกขลักษณะ” ที่ทำหน้าที่เป็นเหมือนเครื่องมือในการรับรองความจริงเชิงประจักษ์ที่เป็นปรากฏการณ์ความจริงของชีวิต โดยมีความตายเป็นพยานหลักฐานที่ชัดเจนที่สุด เพราะความทุกข์ลักษณะถือเป็นสภาวะที่ทนอยู่ได้ยาก “ไม่คงทน” และ “เป็นทุกข์” ในเรื่องนี้แม้แต่ผู้ที่มีความรู้เชิงเหตุผลเพียงเล็กน้อยก็สามารถทำความเข้าใจได้ เมื่อพิจารณาจากเหตุ คือ “การเกิด” ที่นำมาซึ่ง “ผล” คือ “ความแก่” “ความเจ็บ” และ “ความตาย” ทำให้การเชื่อมโยงความตายกับผลลัพธ์สุดท้ายที่เป็นบทสรุปที่ไม่อาจปฏิเสธได้ของ “ทุกขลักษณะ” สามารถเข้าใจได้แม้ไม่มีความรู้ในเชิงตรรกะเลยแม้พิจารณาเอาจากสิ่งเหล่านี้ที่ยกมา กรณีตัวอย่าง เมื่อครั้งตอนที่ “เจ้าชายสิทธัตถะ” ทรงเห็น “คนแก่” “คนเจ็บ” และ “คนตาย” ตรรกะของพระองค์ก็สามารถสรุปได้ทันทีว่าชีวิตคือความทุกข์ และต้องแสวงหาทางพ้นทุกข์ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการออกแสวงหาความเป็นจริงจากตรรกะนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้วจะเห็นว่าตรรกะขั้นต้นนี้จึงเป็นเพียงการรู้เห็น “ปัญหา” แต่ถึงแม้ว่าพระองค์จะเห็นความทุกข์ดังกล่าวแล้วก็ยังไม่สามารถบรรลุสู่ความหลุดพ้นอย่างสมบูรณ์ได้ เพราะตรรกะหรือปัญหาในขั้นนี้ยังไม่สามารถทำลาย “อวิชชา” (ความไม่รู้แจ้ง) แต่ตรรกะดังกล่าวก็สามารถทำให้พระองค์คือ “เจ้าชายสิทธัตถะ” เปลี่ยนความคิดจากเดิมที่มีชีวิตสุขสบายในวัง เริ่มมีความคิดที่จะค้นหาความหมายที่แท้จริงของชีวิต (เดือน ค่ำดี, 2534) จากมุมมองการเกิด “แก่-เจ็บ-ตาย” ที่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าในสังคมอินเดียในเวลานั้น เป็นเหมือนแรงจูงใจสู่การหลุดพ้นของเจ้าชายในเวลานั้น และผลักดันให้เกิดความปรารถนาในการอยากหลุดพ้น

ในเวลานั้นการตีความเรื่องของความหมายของชีวิตมีลักษณะของความเชื่อที่มีความแตกต่างกันอย่างมาก ทำให้เกิดจุดเชื่อมโยงกับความตายที่แตกต่างกัน 2 ลักษณะ คือการตีความความตายแบบ “ดับสูญโดยสิ้นเชิง” เป็นการอธิบายในลักษณะดับลงอย่างสมบูรณ์ของอัตตาตัวตน และการปรุงแต่งทั้งปวง เป็นการยุติวงจรการ “เกิด-ตาย” โดยเด็ดขาดมีความคล้ายคลึงกับความตายในทางกายภาพที่ไม่มีอะไรเหลืออยู่ แต่เป็นความตายที่เหนือกว่าและถาวร เป็นการให้ตรรกะของเจ้าลัทธินิเดียโบราณในลักษณะของการก้าวพ้นจากความตายทั้งหมดด้วยการไม่เกิดอีกเลย อีกลักษณะหนึ่งเป็นการตีความเสนอตรรกะแบบ “ความสงบที่ไม่ทำลายลักษณะของบุคคลให้เสียไป” เป็นการอธิบายตรรกะเชื่อมโยงความตายในลักษณะของการเข้าถึงภาวะแห่งความสงบหรือสันติสูงสุด โดยที่ลักษณะเฉพาะของบุคคลยังคงอยู่ หรือไม่ถูกทำลาย แต่มองว่าเป็นการก้าวข้ามความทุกข์และการปรุงแต่งทางใจในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ เมื่อตายไปแล้วก็ยังคงมีภาวะแห่งความสงบนั้นอยู่ โดยไม่เข้าสู่วงจรสังสารวัฏอีก แต่เป็นการเอาชนะความทุกข์ที่มาพร้อมกับชีวิตและการเกิดใหม่และไม่จำเป็นต้องดับสูญตัวตน จะเห็นว่าจุดเชื่อมโยงในเรื่องของความตายมีความเกี่ยวเนื่องกับการหลุดพ้นของคนอินเดียในยุคก่อน จะเห็นว่าการตีความ ความหมายของชีวิตที่แตกต่างหลากหลาย ส่งผลให้การเข้าถึงการหลุดพ้นมีหลายรูปแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาจากมิติทางภาษาและวัฒนธรรม (สยาม ราชวัตร, 2560) แต่สาระสำคัญของการพยายามเสนอตรรกะในเรื่องของความหลุดพ้นก็เพื่อการเอาชนะสังสารวัฏ คือการเอาชนะความตายและความทุกข์ที่มาพร้อมกับการเกิดใหม่ ไม่ว่าจะเป็นตรรกะที่ว่าด้วยวิธีการดับสูญ หรือตรรกะที่ว่าด้วยความสงบก็ตาม ตรรกะเหล่านี้

พยายามที่จะขับเคลื่อนการปฏิบัติให้เป็นหนึ่งเดียวกัน นั่นคือการแสวงหาทางออกจากความทุกข์ถาวร ไม่ใช่แค่การบรรเทาทุกข์เพียงชั่วคราวชั่วคราว นั่นเอง

การใช้เหตุผลเพื่อเข้าใจความตาย

ในทางพุทธตรรกวิทยามักจะใช้เหตุผลเชิงประจักษ์ เพื่อทำความเข้าใจเรื่องความตายมักใช้เหตุผลเชิงประจักษ์ คือสิ่งที่เห็นได้จริง และการเปรียบเทียบเชิงอุปมา เพื่อขจัดความสงสัยเกี่ยวกับความจริงสูงสุดของชีวิต นั่นคือ ความไม่เที่ยง (อนิจจัง) และความตาย การพิจารณาความตายตามแนวทางนี้ จึงเป็นการยกระดับการรับรู้จากแค่ความรู้สึก “เพทนาการ” ไปสู่ความจงใจหรือความตั้งใจ “เจตนา” ซึ่งทำให้การเผชิญกับความตายเปลี่ยนจากปฏิกิริยาทางอารมณ์ไปเป็นการใช้ “สติปัญญา” เข้ามาแทนที่ “ความรู้สึก” ในการเผชิญหน้ากับความตาย โดยเปลี่ยนจากความกลัวมาเป็นการเตรียมพร้อมอย่างมีเป้าหมาย ด้วยการมุ่งสร้างเหตุแห่งความสงบในปัจจุบัน เพื่อให้จิตใจมีความผ่องใส ไม่มีความกังวล ไม่มีความติดข้อง และลดการสร้างเหตุแห่งความทุกข์ใหม่ๆ ทำให้สามารถเผชิญหน้ากับความตายได้อย่างมีสติ ไม่หวาดกลัว และเป็นปัจจัยนำไปสู่สัจธรรมหรือการพ้นทุกข์ในที่สุด (Guy Richard Welbon, แปลโดย พระครูสุทธสังฆพินิต, 2559) นอกจากนี้ในการทำความเข้าใจความตายด้วย “โยนิโสมนสิการ” คือการพิจารณาถึงแหล่งที่มาของ “เหตุ” ในสิ่งนั้นๆ อย่างลึกซึ้ง ถือเป็นการคิดวิเคราะห์เพื่อหาความจริงโดยไม่ถูกครอบงำด้วยอคติหรืออารมณ์ด้วยเช่นกัน และด้วยการนำหลักการนี้มาพิจารณาหาเหตุในเรื่องของความตายโดยแยกกาย สิ่งนี้จะช่วยเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ ทำให้จิตใจ เป็นอิสระจากความกลัว ที่เกิดขึ้นตามสัญชาตญาณ ด้วยการพิจารณาเหตุแห่งความไม่เที่ยงที่เริ่มต้นด้วยการใช้ประสาทสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นข้อมูลดิบในการสังเกตปรากฏการณ์แห่งเป็นความจริงของชีวิต และนำมาคิดวิเคราะห์อย่างแยกกายผ่านกระบวนการ “โยนิโสมนสิการ” ยกตัวอย่างเช่น เมื่อตาเห็น “คนตาย” ประสาทสัมผัสรับรู้ก็จะไปกระตุ้นให้จิตคิดย้อนกลับไปหาเหตุปัจจัยว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นเพราะอะไร และผลที่จะตามมาคืออะไร แต่ไม่ใช่ลักษณะของการมองเห็น “คนตาย” แล้วเกิดเพียงอารมณ์กลัวหรืออาลัยอาวรณ์ในลักษณะ “เพทนาการ” แต่เป็นการคิดถึงแก่นในแบบ “โยนิโสมนสิการ” ด้วยการพิจารณาว่าร่างกายนี้ไม่มีอะไรยั่งยืน และพยายามทำความเข้าใจว่า เมื่อมีปัจจัยให้เกิดก็ต้องมีปัจจัยให้แตกสลาย (ลักษณะวัด ปาละรัตน์, 2537) การคิดด้วยอุปมาเช่นนี้ไม่ใช่เพื่อความสละสลวยทางภาษาเพียงเท่านั้น แต่เพื่อนำความคิดเหล่านั้นเข้าไปสู่การยอมรับความจริงขั้นสูงของ “อนัตตา” ว่าร่างกายนี้ไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับให้คงอยู่ได้ตลอดไป เปรียบเหมือนบ้านเช่าที่ไม่ใช่ของเราที่กล่าวเช่นนั้นก็เพราะว่า ร่างกายนี้เป็นเพียงสิ่งที่ถูกอาศัยอยู่ชั่วคราวไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา ที่จะให้คงอยู่หรือเป็นไปตามปรารถนาได้ เช่นเดียวกับที่เราบังคับให้บ้านเช่าไม่ทรุดโทรมหรือเป็นของเราถาวร การยอมรับความจริงอย่างนี้จะช่วยให้ปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในร่างกายและชีวิต ช่วยลดความทุกข์ที่เกิดจากการพยายามบังคับสิ่งที่บังคับไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นความเจ็บป่วย ความแก่ แม้แต่ความตายของคนในครอบครัว หรือผู้อื่นอันเป็นที่รัก การที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เหตุผลอุปมาลักษณะนี้ก็เป็นสะพานเชื่อมความคิด เพื่อช่วยให้จิตขยายความเข้าใจจากสิ่งที่เห็นด้วยตาไปสู่ความมีอยู่จริงตามกฎธรรมชาติ ว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ ดังนั้น การใช้ตรรกะเชิงอุปมาจึงเป็นการนำข้อมูลที่ได้จากประสาทสัมผัส เพื่อยืนยันกฎความจริงของชีวิตมนุษย์ที่ถูกควบคุมโดย “ปฏิจจสมุปบาท” ว่าการเกิดย่อมมีการแก่ และมีความตายเป็นเรื่องธรรมดา (สมภาร พรหมทา, 2542) ตรรกวิทยาเชิงพุทธจึงเป็นระบบตรรกะสองชั้นในการใช้ประสาทสัมผัสเป็นจุดตั้งต้นเพื่อตรวจสอบความจริง และมีเป้าหมายเพื่อนำการรับรู้ขึ้นไปพิสูจน์ ให้เป็นที่ยอมรับกฎสากลในการเข้าใจเหตุที่อยู่

เบื้องหลังปรากฏการณ์เหล่านั้น อันเป็นหนทางสู่โลกุตตรธรรม คือการหลุดพ้นจากการยึดมั่นในชีวิตและสังสารวัฏ

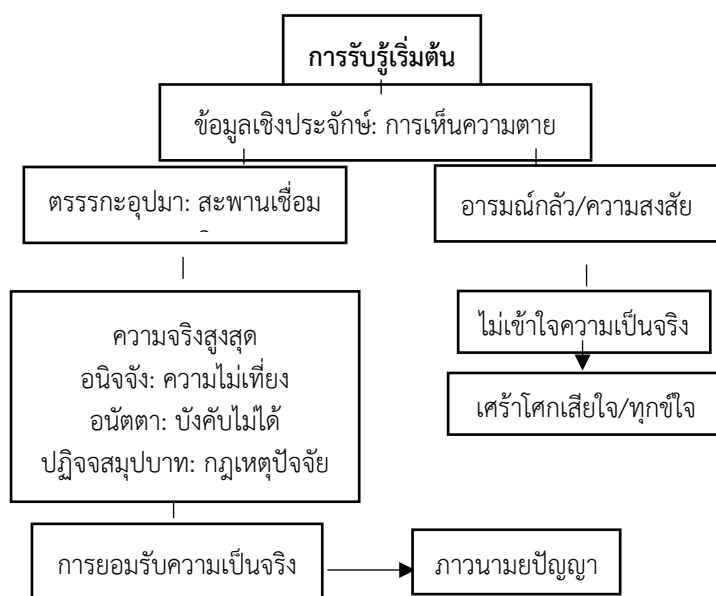
บทสรุป

หลักการพิจารณาความตายตามแนวพุทธตรรกวิทยา คือการเปลี่ยนผ่านกระบวนการที่ศรัทธาจากการรับรู้ด้วยอารมณ์ความกลัวไปสู่สติปัญญาผ่านการใช้เหตุผลเชิงประจักษ์ และการอุปมาเพื่อเป็นเครื่องมือหลัก ในการทำลายความสงสัยและยอมรับความจริงสูงสุดของชีวิต คือ “อนิจจัง” (ความไม่เที่ยง) และ “อนัตตา” (ความไม่ใช่ตัวตนที่บังคับได้) การยอมรับกฎธรรมชาติเหล่านี้จะช่วยลดการสร้างเหตุแห่งความทุกข์ใหม่ๆ ทำให้จิตใจเกิดความผ่องใส และสามารถเผชิญหน้ากับความตายได้อย่างมีสติ ไม่หวาดกลัว เป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่สัจติหรือการบรรลุถึงการพ้นทุกข์ในที่สุด

องค์ความรู้ใหม่

พุทธตรรกวิทยากับการพิจารณาความตายเป็นวิธีพิจารณาลักษณะของการเปลี่ยนผ่านจากตรรกะ “โลกียวิสัย” สู่ “ตรรกะเชิงประจักษ์” ในการยอมรับความจริงแบบอาศัยตรรกะเชิงประจักษ์ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือพิจารณาสำหรับการดับทุกข์ โดยเปลี่ยนจากการคาดเดาหรือโต้แย้งในเรื่องที่ยังไม่เคยมีประสบการณ์ไปสู่การจดจำสัจธรรม หรือกฎธรรมชาติ เช่น ไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) และกฎแห่งเหตุปัจจัยที่เป็นเหตุและผลที่เคยปรากฏมาแล้ว สิ่งเหล่านี้จะเป็นเครื่องมือในการชี้แนะให้มนุษย์ลงมือปฏิบัติ “ภาวนามยปัญญา” เพื่อพิสูจน์ความจริงสูงสุดด้วยตนเอง

สรุปกรอบแนวคิด

บรรณานุกรม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เดือน คำดี. (2534). พุทธปรัชญา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ โอ,เอส,พรีนติ้ง เฮ้าส์.

- ลักษณะวัด ปาละรัตน์. (2537). ทฤษฎีความรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท. รายงานการวิจัย. พุทธศาสนศึกษา: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. 1 (1). 75.
- พระสิริปัญญาคุณ. (2562). ศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวทางปฏิบัติต่อความตาย ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์, 6 (4), 84.
- พิชัย นิลทองคำ. (2567). ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1-6 อาญา ข้อสัญญาที่ไม่เป็นธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท อชตยา จำกัด.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์ จำกัด.
- วศิน อินทสระ. (2548). ตรรกศาสตร์พุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ธรรมดา.
- วัชร งามจิตรเจริญ. (2556). พุทธศาสนาเถรวาท. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมภาร พรหมทา. (2542). พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคมและปัญหาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมัคร บุราวาส. (2554). พุทธปรัชญา ๒๕ ศตวรรษ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ศยาม.
- สยาม ราชวัตร. (2560). การพิสูจน์โลกหน้าในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อวิการ์ตัน นิยมไทย. (ออนไลน์). การตายทางการแพทย์หรือสมองตาย (Brain Death) กับข้อควรพิจารณาทางกฎหมาย. กรกฎาคม-สิงหาคม 2556. เข้าถึงได้จาก https://www.senate.go.th/assets/portals/93/fileups/272/files/Sub_Jun/10reform/reform31.pdf.
- Heraclitus. (2566). เศษเสี้ยวแห่งสัจจะ. แปลโดย รัฐพล เพชรบดี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สมมติ.
- Guy Richard Welbon. (2559). แนวคิดเรื่องนิพพานในพระพุทธศาสนากับการตีความของนักปราชญ์ชาวตะวันตก, แปลโดย พระครูสุทรสังฆพินิต ดร. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ หจก.ซีเอ็มมีเดีย).